

Szent-Ábrahámi Mihály, mint dogmatikus.

I.

Magyar evangéliomi protestáns egyházunk irodalma dogmatikai művekben igen nagyon szegény. Más téren sem vagyunk valami gazdagok, — de a dogmatikai irodalom sivársága szinte szembeszökő. Mi az oka e sajnálatos ténynek ?

Mondják, hogy az a függő viszony, melyben a reformáció őshazájával Németországgal kezdettől fogva mind a mai napig állunk. Lehet, hogy ebben is van némi igazság. De hisz az a függő viszony más, a mienknél sokkal kisebb egyházaknál is meg volt és mégis — hogy más példákat ne is említsek — teszem azt a hollandok, a dánok és svédek, mily gazdag és önálló theologiai irodalommal dicsekedhetnek!

Nem; a magyar evangéliomi protestáns egyház sem maradt volna annyira hátra irodalmi téren, ha más egyéb sajnálatos körülmények közbe nem lépnek. Ki nemzetünk és evangéliomi egyházunk történetét, irodalmi életünk sajátos helyzetét és viszonyait ismeri, tudni fogja, hogy az egészséges, tudományos szellemi élet kifejlődésének nálunk ezer meg ezer akadálya volt. A legfőbbek, hogy tudományos központjaink, protestáns egyetemeink sohasem voltak s hogy: *Inter arma silent Musae!* Mi mind a két karunkkal sohasem dolgozhattunk. Legfeljebb csak a ballal. A jobbik szüntelen fegyvert forgatott, a létfenntartásért küzdött. S ha csak a külső ellenséggel kellett volna viaskodnunk; de mi magunk közt is meghasonlottunk s az egymás ellen való küzdelemben emésztettük fel legjobb erőinket. Maradtunk volna egyedek, — úgy se Bécs, se Róma nem ült volna diadalt felettünk. De az önmagában meghasonlott háznak el kell pusztulnia.

Az evangéliomi protestantismus soha és sehol sem állt szemben nagyobb erőhatalommal, mint épen hazánkban. Már az 1523-iki LIV. t.-cz. a lutheránusokat fővesztéssel s jószágaik elkobzásával; az 1525-iki IV. t.-cz. pedig kiirtással büntette s megengedte, hogy őket nemcsak az egyházi, hanem a világi személyek is szabadon elfoghassák és megégessék. S így ment ez tovább soká, igen soká. És mégis mit tapasztalunk? Azt hogy: teher alatt nőtt a pálma.

Az üldözések korában mindég összetartottunk, lelkesedtünk és dolgoztunk. Mikor meg senki sem háborgatott: aludtunk vagy egymást emésztettük és e közben tétlen néztük, mint megy veszendőbe az ősi örökség is.

A XVI-ik században — hogy csak a dogmatika mezején tallózzak — a reformátorok művei közkézen forogtak. (Ma, hogy az ultramontanizmus újra kikezdett bennünket szintén igyekszünk nemzeti nyelvünkön megszólaltatni őket). Majd — mint egy XVIII-ik századbéli magyar evang. dogmatikus *Aach (Ács) Mihály* bártfai gymnasiumi rector mondja „*Magyar Theologia*“-ja¹⁾ előszavában — „istenfélő eleink, hogy a nemzetünkben és vallásunkon levő emberek között az Istennek ismerete jobban-jobban terjedne, nemcsak ők magok sok szép idvességes könyveket írnak és a közönséges lelki épületért ki-nyomattatának; hanem más idegen nyelvekből is Magyar nyelvünkre fordítának; kik közzül most is néhol-néhol láttatnak ama Kegyes emlékeztető Szent-Írás magyarázó Doktorok és Professorok Theológiái, ugymint: *Hutterus Lénarté, Hunnius Aegidiusé, Hunnius Miklósé, Meisner Boldizsáré, Haffenröffer Mátyásé, Maier Friderikus Jánosé, Kegelius, Fülepnék XII elmékedése, Gerhard Jánosnak a kegyességről való gyakorlása, Arad Jánosnak Paradicsom Kerte, Möllerus Mártonnak a keresztény életnek és idvességes halálnak mestersége.*

Hová lettek a becses művek? Végkép elpusztultak vagy csak lappangnak az éji homályban, a nyilvános és magán könyvtárak rejtékelyein?²⁾

S ki ne hallott volna *Szegedi Kis István „Theologiae sincerae loci communes. Basel, 1593“*. cz. híres dogmatikájáról? S nem ismeretesek-e még ma is a XVII-ik századból, hogy a „*Formula Concordiae*“-nak 1598-ból való s a kassai püspöki könyvtár tulajdonában levő egyetlen magyar fordítását ne is említsem — *Lethenyei J. Hutter L. szerint* készített „*A Szent Írásbeli hitünk ágainak összeszedése. Csepreg. 1635*“; ifj. *Aachs (Ács) Mihály, König F. szerint* készített „*Magyar Theologia, Bártfa, 1635*“ cz. munkái avagy *Szencsi Molnár Albert* fordításában (1624. Hannover) a *Kálvin nagy Institutiója*; *Komáromi Csipkés György* fordításában (1635) *Wollebius Theol. Compendiuma*?

Hát igen, — ezek a művek — nekünk jobb idők magyar ev. prot. dogmatikusainak szégyenünkre mondom — még csak úgy ahogy, legalább nevükről ismeretesek. Hanem aztán le egészen a legujabb időkig hiába tallózunk: egyházi irodalmunk egyetlen

¹⁾ Aachs (Ács) Mihály (ifj.) *Magyar Theologia*. König F. szerint. Bártfa 1709.

²⁾ Egy ev. ref. lelkész vendéglős fiának háza padlásán szülőföldemen magam is találtam egy egész láda XVII. századbéli vallásirodalmi (többnyire asketikus irányú) munkát, köztük igen becses unicum számba menő dolgokat. Hát másutt mennyi lehet!

számbevehető dogmatikai terméket sem tud felmutatni. Mert ez időben már mind a két karunkat lefogták. Kimerülten összeroskadtunk az élethalál küzdelemben.

Bekövetkezett a hazai protestantismus leggyászosabb korszaka. A nemzeti élet szabadságával együtt a vallásszabadság szent ügye is elbukott. Idegen hatalom s idegen szellem, a reactio, ült nyakunkra s torkunkba fojtá a lélekzetet.

És mégis, — a sötét reactio e rettenetes dühöngése és pusztítása alatt is akadtak, a kik igazaink védelmére keltek s a nemzeti élet s közelebb az evangéliomi protestáns irodalom elhagyatott és pusztulásnak indult szent oltárait is felkeresték és legalább titkon élesztgették azok áldozati lángját. Ilyen férfiú volt *Szent-Ábrahám Mihály*, a hazai protestantismus legnagyobb dogmatikusa a XVIII-ik században.

Az a felekezet, mely őt első sorban magáénak vallja, benne nem csupán legjelesebb dogmatikusát, hanem egyenesen hivatalos egyházi köztanainak nagy rendszerezőjét, az egyház szemét, szivét, száját tiszteli s a mely nyíltan vallja, hogy nála nagyobb püspöke, papi s írói talentuma nem volt, mert „eszének oly nagy emlékeit, mint ő tagjai közül talán senki sem hagyta fenn“, — számra nézve hazánkban a legkisebb protestáns felekezet: az unitárius. De én, ki a mint ezt már egyik röpiratomban bőven kifejtettem¹⁾ — a lutheranismust, kalvinismust és unitarismust a közös evang. protestáns törzs egyugyanazon életerőtől áthatott s egészen természetszerű következetességgel és szükségszerűséggel kifejtett hármas hajtásának, az öntudatos és szabad evang. protest. személyiség érzelmi, akaratú és értelmi irányzata vallási s egyházi téren való külön-külön érvényesülésének tekintem és a teljes igazságot csakis a Krisztusban, nem pedig egyik avagy másik felekezetnek a Krisztusról szóló tanításában találom meg: *Szent-Ábrahám Mihályban*, még ha nem volnék is magyar theológus, nem csupán az unitáriusok, hanem a mi dogmatikusunkat is látom s mint magyar protestáns hálás kegyelettel és örömmel áldozok az ő emlékének, ki magyarnak és protestánsnak is egyaránt nagy vala.

S teszem ezt annyival inkább, mert a vele való foglalkozás a legjobb alkalomnak látszik arra, hogy a hazai ev. protestantismust egy nagy és végzetes tévedéstől, illetőleg tájékozatlanságból származó előítélettől és balvéleménytől megszabadítsam.

Közönségesen ugyanis úgy fogják fel a dolgot (s e felfogást bizonyos körök szinte szándékos rosszakarattal terjesztik), mintha az unitarismus nemcsak az ev. protestantizmussal, hanem magával a keresztyénséggel való leszámolást és szakitást is jelen-

¹⁾ A Prot. Irodalmi Társaság és Debreczen. Pozsony. 1889.

tené. Ha így volna, akkor egy szavunk sem volna mellette, akkor mint minden hitetlen irányzat ellen, úgy az unitarizmus ellen is harczra kellene szállnunk. De hát ama vádból — lesz alkalmam részletesen kimutatni — egyetlen szó sem igaz.

Az unitarizmus, mint egyház (hangsúlyozva mondom: *mint egyház*) ép oly positiv hívő ev. protestáns közösség, mint akár a lutheranizmus vagy kálvinizmus. A hitelvek szempontjából köztünk köztük éppen semmi különbség. Miben van hát? Abban, hogy az unitarizmus, mint egyház, a közös hitelvek alapján a reformációt egy lépéssel még tovább folytatta vagyis a folytonos haladás elvét teljes határozottsággal érvényesítve s a szabad haladás és személyes meggyőződés jogát a hitelveken kívül semmi mással nem korlátozva s a hagyományozott emberi tanokat vagy mondjuk így a dogmákat pusztán történeti emlékeknek tekintve a Szent-Írás alapján az ev. prot. egyház dogmáit is korlátlan kritika alá vetette.

S e kritikának főeredménye az ő specifikus, őket minden más ev. protestáns felekezettől, qua egyházi közösségtől megkülönböztető *istenegységi* tanuk lett. Ha a tan vagy mondjuk így: ez unitárius dogma megint a Krisztussal és a Szent-Lélekkel való leszámolást és szakítást jelentené, úgy kétségkívül igazuk volna azoknak, a kik őket nem tekintik ev. protestánsoknak, sőt keresztyéneknek sem. De lesz alkalmam kimutatni, hogy az unitarizmus s éppen a magyar unitarizmus, mint egyház (és ezt szintén hangsúlyozva mondom: *mint egyház*) semmitől sem áll távolabb, mint az üdvoeconómiai Szentháromság tagadásától. A mit a magyar unitarizmus tett, az semmi más, mint hogy megint csak hitelvei alapján alapos kritika alá vetette az *Athanasiusféle Szentháromsági dogmatikai formulát* és mint a Szent-Írással ellenkezőt, a metaphysikai Szentháromságot elvetette, de ugyanekkor teljes határozottsággal állást foglalt a bibliai Szentháromság mellett.

S e kritikát gyakorolva egy hagyományos emberi tan vagyis dogma felett (mert ki merné azt közölni állítani, hogy a dogmákat a zsinatokon maga a Szent-Lélek formálta?) csakis az eredeti ev. protestáns hitelvhez maradt hű, a mely *Luther* és az ev. egyház fogalmazása szerint így hangzik: negative: elvetünk minden dogmatikai traditiót; positive: egyedül a Szent-Írás (*sola scriptura sacra*) vagyis Isten Igéje (*verbum Dei*) foglalja magában a hit czikkeit!

Nézetem szerint az unitarizmus voltaképp nem tett tehát egyebet, csak hogy mint egyház is tovább folytatta *Luther* és a reformátorok munkáját. *Luther* és társai reformálták azokat a dogmákat, a melyek legközvetlenebbül sértették az igazi kegyes keresztyén tudatot, — közelebből reformálták az anthropologiai és soteriologiai dogmákat. Az athanasianumnak s általán az

egyetemes hitvallásoknak, mint a melyek meggyőződésük szerint a Szent-Írásban gyökereztek, nemcsak békét hagytak, hanem azokat ép az őskeresztyén egyházzal való teljes egyetértésük igazolása végett egész terjedelmükben elfogadták. Az unitarizmus ellenben a dogmatica szoros értelemben vett theologiai részében is végrehajtotta a reformot. Milyen eredménnyel? az közönyös dolog: de hogy elemi ev. protestáns jogot gyakorolt, az kétségtelen.

Mindezt pedig azért emeltem ki már előzetesen, hogy kiki levonhassa a mondottakból levonható tanulságokat.

Ilyen tanulság, hogy csakis a felekezeti tanbeli elfogultság és rosszakarat, avagy talán még inkább a theologiai eszmefejlődés terén való tájékozatlanság és tudatlanság zárhatja ki csak az evang. protestáns körből az unitárius theologia jelenségeinek vizsgálatát.

S ilyen tanulság, hogy különösen a magyar ev. protestantizmus története mezején örvendetes jelenségként kell üdvözlönnünk minden dogmatikai alkotást és még ha unitárius is a szerzője annak, mint irodalmunknak édes sajátját és büszkeségét teljes figyelmünkre kell azt méltatnunk s tudományos vizsgálódásunk keretébe vonnunk.

Ily értelemben óhajtok én ezuttal (már csak a mondottak igazolása végett is) *Szent-Ábrahám Mihály* valóban jeles dogmatikájával foglalkozni. S teszem ezt annyival is inkább, mert a magyar unitarizmus hitelvi álláspontjának megismerése szempontjából ez a dogmatika mind máig az egyedül autentikus forrás.

A magyar unitárius egyház körében ugyanis azzal a sajátos és tudomásom szerint példátlan jelenséggel találkozunk, hogy ott a *Szent-Ábrahám* dogmatikája egyszersmind *egyházi symbolikus könyv* is. Szerzője ugyan eredetileg, mint kolozsvári unitárius theologiai tanár iskolai kézikönyvnek szánta azt s mint olyat használta is, — de halála után már nem mint az ő dogmatikai kézikönyve, hanem egyenesen, mint az unitáriusok fősymbolikus könyve jelent meg. 1784-ben ugyanis aziránt folytatódott az unitárius egyházi főtanács a kir. kormányzék útján *II. József-hez*: engedtessek meg nekik a „*Summa Universae Theologiae Christianae secundum unitarios*“ cz. kéziratnak kinyomatása, a mely semmi más nem volt, mint *Szent-Ábrahám Mihály* hátramaradt dogmatikája. Az engedélyt meg is kapták s annál, mi az engedélyező leiratban van, nagyobb kitüntetés hazánkban a legfelsőbb helyről ev. protestáns egyházi irodalmi terméket bizony soha sem ért. Erről meggyőzhet minket az engedély szövege, melyet épen azért magyar fordításban szószerint ide igtatunk: „4701,5961. udvari 3469—1785. sz. Az erdélyi kir. főkormányzéknek! Kegyelmetek, erdélyi kir. főkormányzék által 1784. nov. 23-ról kelt tudósítása mellett felterjesztett ezen című kézirat:

*Summa Universae Theologiae Christianae secundum unitarios — Kegyelmeteknek, Erdélyi kir. főkörmányszéknek, azzal az értesítéssel küldetik vissza, hogy annak kinyomatását annál inkább megengedje, mivel az a mellett, hogy azon vallás Erdélyben be van véve, a rajta átvonuló szerénységért vallást tárgyazó más munkáknak is mintául szolgálhat. Bécsben ápr. 13. 1785. gr. Pálfi Károly m. pr. Ó cs. apost. kir. Felseje parancsára, Sculteti Ferdinánd m. pr.*⁴

Ez engedély alapján a kézirat latin nyelven meg is jelent 1787-ben Kolozsvárott.

De az unitáriusok hamarosan gondoskodtak ezen immár közegyházi symbolikus könyvük magyar nyelvre való lefordításáról is. A magyar fordítást először a XVIII. században *Kozma Mihály* szt. gericzei esperes és lelkész végezte el, de az ő fordítása nem látott napvilágot. Ott rekedt kéziratban a kolozsvári unitárius könyvtárban. Majd a XIX. században Székely Mózes püspök-helyettes fordította le egy részét; de ez a fordítás sem jelenhetett meg. Ugy látszik a kiadással járó költségek hiánya miatt. Végre azonban akadt egy hitbuzgó, lelkes férfiú, a ki egyházának és a nemzeti irodalomnak óhajtvá szolgálni, meghozta a szükséges anyagi áldozatot s lehetővé tette a becses mű magyar nyelven való kiadását. E férfiú *Kálnoki Bedő Albert* nyug. földmivelésügyi államtitkár volt. A fordítást pedig a korán elhunyt *Derzsi Károly*, előbb tordai gymn. tanár, majd budapesti unitárius lelkész végezte — méltó módon a méltó munkához. Így jelent meg *Szent-Ábrahám Mihály* dogmatikája magyar nyelven is az unitárius egyház képviselő tanácsa kiadásában 1899-ben Kolozsvárott a következő czímen: „*A keresztyén hittudomány összege az unitáriusok szerint.*“¹)

A latin kiadáshoz az unitáriusok consistoriuma maga, a magyar kiadáshoz pedig *Fercencz József* unitárius püspök irt előszót.

E két előszó között azonban egy igen érdekesen jellemző, sőt lényegbevágó különbséget vettem észre. E különbség nem az, hogy míg a latin kiadás előszava mintegy közegyházi hivatalos dolog, míg a magyar kiadás előszava egyszerűen a jelenlegi unitárius püspök saját személyes ténye, hanem az, hogy míg a latin kiadás előszavában maga az unitárius consistorium világosan és határozottan kijelenti, hogy az egyetemes keresztyén vallás összegét az unitáriusok felfogása szerint magában foglaló rendszeres theologiai munka kiadásával egyik főczéljük az volt, hogy „unitárius hitünket s a hitcikkelyek felől való vélekedésünket annak szövegéből mindenki határozottabban megismerhesse s

¹) A keresztyén hittudomány összege az unitáriusok szerint. Latin nyelvből fordította Derzsi Károly unitárius gymn. tanár. Kiadta az unitárius egyház képviselő tanácsa. Kolozsvár 1899.

mint valamely forrásból tisztábban meríthesse“ s ép azért erős óhajtásuk és kérésük, hogy: „abból és ne egyebünnen ismerje és ítélje meg kiki a mi vallásos gondolkozásunkat és felfogásunkat“; addig a magyar kiadás előszavában *Ferencz József* unitárius püspök — nem foghatom fel másként a dolgot — *csak-is a maga nevében* kijelenti, hogy a szóban forgó mű megbíráásával arra az álláspontra kell helyezkednünk, a melyen másfél száz év előtt az összes theologiai tudományok állottak, mert — úgymond — „a Szent-Irásnak mint minden más irodalmi műnek, az újabb időben bírálat alá vételével a biblia ihletéséről, Krisztus születéséről, istenségéről, imádásáról, csodatételeiről, angyalokról és ördögökről s más ezekhez hasonló hitbeli kérdésekről e műben is fenntartott hittani tételek részben már túlélték magukat s ehhez képest azok többé nem tekinthetők az unitáriusok hittudományi mai rendszerével azonosoknak.“ De azért még ő is hozzáteszi, hogy „csak olvasni kell tudni e művet s lényegében ugyanazt az unitárius vallást találjuk meg benne, melyet hiszünk és vallunk ma is.“

Miért emeltem ki e szerintem lényegbe vágó különbséget? Egyszerűen azért, mert nem szeretném (s épen az unitárius egyház érdekében nem), ha épen olyan tekintélyes helyről, majd azt mondtam püspöki katedrából jövő kijelentés alapján két dolgot összezavarnának. Az egyik a *hivatalos egyház*, a másik a *hivatalos* (hozzátésem bármely hivatalos) *egyház tudós theologusának* álláspontja s tana. Mikor mi az unitárius egyháznak, mint egyháznak hitelvei és tanai után tudakozódunk, más forráshoz nem fordulhatunk, csakis, a melyet maga az illető egyház, mint olyat jelölt meg; pedig tény, hogy ily forrás gyanánt Szent-Ábrahámí dogmatikája nagyon megjelölve. Nagyon mellékes dolog tehát az ránk nézve, hogy az unitárius egyház egyik-másik tudós theologusa vagy akár püspöke is miként vélekedik *egyénileg* a saját egyháza egyik-másik hitcikkéről? Tarthat azokból egyet mást immár elavultnak, az mindegy, — míg maga a hivatalos egyház *más symbolumot* nem ad ki, addig az egyházi tan szempontjából ez a forrás, a mely ki van adva. S hogy jól fogom fel a dolgot, abban megerősít a jelenkori unitarismus egy másik kiváló alakjának, *Jakab Eleknek* ugyancsak Szent-Ábrahámira vonatkozó következő nyilatkozata: „*Dogmatikánkban és Confessióinkban* — úgymond — egy a szabad vizsgálódásban nagyon is előrehaladt felekezet hitének és meggyőződésének oly rámaját alkotta meg, úgy formulázta azt a legnehezebb időben, hogy a lényegből a formákért semmit fel nem áldozott, s ekképen létezhetésünknek örök alapját vetette meg“.¹⁾

¹⁾ I. Jakab Elek: Szent-Ábrahámí Mihály cz. tanulmányát (Keresztény Magvető I. kötet. 1861. 185 l.)

Sőt *Jakab Elek* egyenesen kimondja (s kétségkívül ép a christologiai vitapontra czélozva), hogy Ábrahámi talán még Dávid Ferencznél is nagyobb volt „önmérséklése — azon eszélységénél fogva, hogy ő azon *szirt* mellett, hol amaz oly gyászos hajótörést szenvedett — melynek következése egy vallásnak szabad fejlődését szinte végképen megakasztotta — szerencsésen el tudván evezni, két század haladását kötötte egybe s a XVIII. század üldözései közül kimentett egyházunk előtt uj, boldogabb jövőndő pályáját nyitotta fel¹⁾

S még egy másik ok miatt is ki kell emelnem az érintett lényegbe vágó különbséget.

Ujabb időben egyes unitárius theologusok igen szeretik ugy tüntetni fel a dolgot, mintha a római catholicismussal a többi evang. protestáns egyházak is egy gyékényen árulnának vagyis mintha a lutheri s kálvini egyházak a maguk hitvallásaival s megkövesült orthodoxiájukkal a szabad kutatást és haladást ki-zárnák. Ha így állna a dolog, — bizony mondom rég hátat fordítottam volna az egyházamnak. De hát szerencsére nincs ugy. A mi hitvallásainkat az igazi evangéliomi keresztyénségnek vagy mondjuk így magának az istenfiúsági szellemnek szabadsága hatja át. Isten Igéjében vagyis a Krisztus igazságaiban állanak, és ez egyen kívül a hit dolgában semmiféle más tekintély előtt meg nem hódolnak. Épen azért — számtalan helyen jelentik ezt ki egész határozottsággal — nem akarnak a keresztyén igazság örökre megállapított végleges és teljes szóval változhatatlan és csalatkozhatatlan codexei lenni, hanem mint annak a Szent-Iráson, illetőleg Isten-Igéjén alapuló tanszerű alkalmi kifejezései, keresztyén egyházi egységet és egyetértést biztosítani törekvő, a fokozatos tanfejlesztés szükségét eleve szemmel tartó, sőt tényleg elő is mozdító tudós theologiai koriratok²⁾. A közhitvallások tehát nálunk épenséggel nem állják útját a theologiai fejlődésnek, sőt ennek szükségességét nyíltan elismerik, sőt eminens értelemben vett értékük ép a keresztyén szellem szabadságának s ezzel a vallási téren való szabad vizsgálódás és kutatás jogának közegyházi biztosításában van. Érthetetlen tehát, mikor — hogy csak egy példát említsek — *Vári Albert* unitárius theologus épen Szent-Ábrahámi theologijáról irt ismertetésében úgy állítja oda a dolgot, mintha a szabad irányu keresztyénségnek egyedüli zászlóvivője csakis az unitarismus volna, mintha kezdettől (Ariustól) fogva máig csak az járt volna veretlen utakon s mutatta volna a jövő haladás irányát s mintha csalatkozhatatlanságot csakis az nem

¹⁾ l. u. o.

²⁾ l. dr. Masznyik Endre, *Evang. Dogmatika*. Pozsony 1888. cz. művében az igazoló helyeket a 9. és 10-ik lapon.

tulajdonított volna magának¹⁾. Hiszen, hogy mást ne említsek, ugyan maga *Dávid Ferencz* is, hol szivta magába a szabadság és haladás szellemét, ha nem ép *Luther*, a nagy mester lábánál?

Az ev. protestantismus minden egyes nagy történeti alakulása egy közös hatalmas és világra szóló elv letéteményese s ez elv az evangéliomi szabadság elve. Állva azért mindannyian e szent elv alapján testvérközösségben munkálja mindenik a maga isteni kegyadománya szerint a közös eszme, Isten-országa terjesztését.

Szent-Ábrahám Mihály munkálta hű sáfár módjára. Azért méltó, hogy emlékét felujítsuk kegyelettel s érdemeit igazságosan méltassuk.

Én ezuttal, mint dogmatikust óhajtom bemutatni. Minthogy azonban az ő életét és működését közülünk vajmi kevesen ismerik, a rendelkezésekre álló források alapján, mielőtt dogmatikájának ismertetésébe fognék, röviden előre bocsátom az életére és működésére vonatkozó adatokat is.

* * *

Szent-Ábrahám Mihály egyházi irodalmunkban kellőképp méltatva még maig sincsen. Történetíróink közül többen emlékeznek ugyan meg róla, hanem teljes nagyságában lelki szemeink elé egyik sem állítja.

Bod Péter, *Horányi, Benkő* alig jegyezték fel róla valamit; a lexikonokban és irodalomtörténeti kézikönyvekben egy két adattal végeznek vele. Több adatot közöl róla *Uzoni Fosztó István* egyházi unitárius történetíró, de az ő műve csak kéziratban maradt fenn. Egyedül számbavehető s értékes tanulmányt *Jakab Elek* irt róla részben *Uzoni Fosztó István*, de még inkább az unitárius zsinati és főtanácsi jegyzőkönyvek adatai alapján.

Jakab Elek tanulmánya az unitáriusok derék folyóiratában a „*Keresztény Magvetőben*“ (1861 I. K.) jelent meg. Ebből és a *Ferencz József* „Unitárius Kis Tükör“ cz. művecskéjéből (Kolozsvár 1890) állíthatjuk össze tehát *Szent-Ábrahám Mihály* életének rövid rajzát²⁾.

Született Udvarhelyszéken, Városfalván 1683-ban. Nagyatyja, atyja unitárius papok voltak. Egyesek (így *Uzoni Fosztó István* és *Aranyosi Székely Sándor* szerint) valódi nevük voltaképp *Lombárg* vagy *Lombard* lett volna, de ezt soha sem használták s *Jakab Elek* szerint ki sem mutatható, hogy létezett-e valaha ily nevű ősrégi székely nemes nemzetség.

¹⁾ Vári Albert: Szentábrahám theológiája (Keresztény Magvető, XXXV. kötet. 146. l.).

²⁾ I. Jakab Elek: Szent-Ábrahám Mihály cz. (Keresztény Magvető I. k. 1861). *Ferencz József* Unitárius Kis Tükör 1900. Kolozsvár 77. köv. 1.

Hol kezdte meg tanulmányait, Tordán-e vagy Kolozsvárott? azt nem lehet kimutatni. Az első adatok Kolozsvárt említik. Ott lépett 1698-ban a novitiatusbba, majd egy év múlva a veterani-ába, felsőbb tanuló pedig 1700-ban lett. Iskoláit 1709-ben végezte be s nyomban reá igen fontos megbízatásban részesült. Mikor ugyanis I. József 1710-ben Erdély politikai szervezetének elkészítése végett egy országos bizottságot nevezett ki s annak N.-Szebenben való munkálkodása idejére mind a négy bevett vallásbeli biztosok egy-egy papot kértek maguk mellé, az unitáriusok *Homoród-Szent-Martoni Biró Sámuel* mellé *Szent-Ábrahámi Mihályt* választották ki s ez annak rokonszenvét működése folyamán annyira megnyerte, hogy ajánlatára s jó részben költségén is 1712-ben külföldre mehetett s onnét visszatérve 1716-ban a kolozsvári unitárius kollegiumban tanárrá lett. De alig hogy egy hónapig tanított, *Steinville* német tábornok erőhatalommal támadt az unitárius egyházra s elvette templomát és kollegiumát is. Megrázó jelenet volt az. A tanárok s köztük *Szent-Ábrahámi* is, — írja *Uzoni Fosztó István* — „sirva vigasztalták a lassanként szétoszló ifjúságot s figyelmeztették, hogy ezentúl a togát — ez volt az unitárius tanuló-ifjúság azon korbéli egyenruhája — a béke jelvényét ne viseljék, hanem polgári öltözetben járjanak s a fogadott szállásaikhoz közelebb eső templomozásra rendelt helyeket szorgalommal látogassák, míg az isteni gondviselés kegyelméből állapotjukról ismét gondoskodva lesz.“ A mi nem-sokára meg is történt. Egy hó múlva *Szent-Ábrahámi* már tudatta a szétszórta ifjúsággal, hogy az egyházközség által felajánlott belső-magyar-utcza házban a tanítás megkezdődik. De az új iskola bizony csak mintegy 8 tanulóval nyílt meg. A többi elszéledt akkor. A tanárok közül pedig csak egy maga *Szent-Ábrahámi* maradt helyén.

Innentúl rohamosan emelkedett. 1718-ban a papi vizsgálat elnökévé, 1720-ban igazgató tanárrá (a Schola Főmesterévé), 1722-ben a papjelöltek védőjévé (defensor); 1723-ban ismét a papi vizsgálat elnökévé; 1722-ben pedig közjegyzővé (Generalis Notarius), majd 1737-ben püspökké s egyszersmind kolozsvári főpappá lőn. Mint ilyen s ezenkívül mint igazgató s tanár is még 20 évig, tehát összesen 42 évig szolgálta egyházát s mindenik hivatalát becsülettel töltötte be.

Nem lehet feladatunk, hogy őt mint iskolai igazgatót, közjegyzőt és püspököt jellemezzük. Forrásaink után, elég ha e részben csak annyit jegyzünk meg, hogy tevékeny részt vett mind ama reformokban, miket akkoriban az unitárius egyház megmenetése érdekében végrehajtottak. Alatta hozták meg azt a demokratikus szellemű végzést, hogy „a püspök és esperesek minden zsinaton tartoznak hivatalukat letenni, magukat közbírálat alá vetni s tisztöket, csak miután arra közakarattal méltóknak itél-

tetnek, azután vehessék ismét fel“. A mely szokás a papokra is kiterjesztve 1787-ig állott fenn. Alatta lőn szervezve 1729-ben az egyházi főtanács (Supremum politico-ecclesiasticum Consistorium) ikerelnökséggel. Alatta hozatott be az egyházi képviseleti rendszer is és az erős egyházi fegyelem s célszerű rendtartás.

S e nagy elfoglaltsága mellett párját ritkító irodalmi munkásságot is fejtett ki. Mint tanár valamenyi általa tanított tárgyról tankönyvet irt, azokat általán használták. Ilyenek voltak a bölcséleti szakból: *Institutio Historica juxta Georgii Hornii Introductionem in Histor. Universalem. 1716*; *Exercitatio circa Chronologiam seu Chronographiam synthetice deducta. Institutio Arithmetica. Explicatio Logiccs. 1727. Geographia.* Továbbá: *Decisio Disputationis de stella polari, habita inter Rectores Thoroczkanum Georgium, Csukor et Th. Szentgyörgyensem Johannem Zilahi 1735.* A theológiából: *Systema Universae Theologiae Christinae. Notae in Systema praemissum. Synopsis Theologiae Christianae. Notae in Confessionem Fidei Christianae secundum Unitarios.* (Ez azon hitvallás — Confessio — melyet 1719-ben Almási püspök III. Károly fejedelemnek beadott.) *Explicatio Catecheseos latinae Unitariorum. Aphorismi, seu brevis Confessio Unitariorum de iis sebus, in quibus discrepant ab adversariis. Institutio Ethica juxta Adami Rechenbergii Lineamenta Philosophiae civilis 1716. Systema Ethicae 1718.* Egyháztörténeti művek: *Historia ecclesiastica. Notae ad Historiam ecclesiasticam Seculo XVI. Annotationes quaedam de expulsionem Polonorum. Revelatio succincta de Unitariorum praecipue hungarorum. in urbe Claudiopoli existentium origine 1726. De Servedo famoso Genevae combusto.* Értekezések: *An dentur visibiles Ecclesiae notae, quae instar proprietatis quarti modi veritatem Ecclesiae notificent? 1751. Reflexiones in Interpretes primi capituli Joannis Evangelistae 1754.* Kisebb értekezései közül három magyar nyelven van szerkesztve u. m.: *A Krisztus halálának erejéről való elmélkedés. Az „Isteni“ nevezetről. Szent János Evangéliuma és leveleinek azon helyei, melyek az Atya Istennek a Fiú felett valóságát bizonyítják.* Papi művek: *Idea Concionum, Halotti beszédek: Döghalál idejére alkalmaztatott imádságok. Sokféle szükségünkhöz alkalmaztatott könyörgések, melyekkel minden rendű ember naponként, mint az idők és állapotok változnak, minden botránkozás nélkül gyakorolhatja magát az imádkozásban. Isteni dicséretes imádságos és vigasztaló énekek. 1749.* Ezenkívül: Szent Dávid zsoltárai közül kijelölte azokat, melyeket átkozó tartalmuk miatt keresztényeknek énekelni nem lehet, s helyettök főtanácsi végzés nyomán mások éneklését rendelte. A halotti énekes könyvet megjavította, a latinokat közülök kihagyta. S felemlíthetjük püspöki egybehívó leveleit is, melyek mindenikében egy vagy más egyházi kérdést fejtett ki, továbbá zsinati elnöki beszédeit, végre: „Brevis Manu-

ductio ad consuetum processum Fori ecclesiastici“ című egyházi törvénykezési művét.

Csak sovány vázlatot adtunk Szent-Ábrahámi működéséről, de ez is meggyőzhet mindenkit arról, hogy ő a magyar evang. protestántismusnak minden körben és minden téren egyik legkiválóbb alakja, az unitárismusnak pedig egy magára álló hatalmas oszlopa. Érezték is ezt különösen az unitáriusok mindenha, de elismerték az ő nagyságát mások s elismerte még az ellenség is. E szempontból különösen jellemző Kozma Mihálynak következő megjegyzése: „ki és milyen nagy volt ő és a természet és Isten mennyi ajándékát birta; a theologiai, humanistai és bölcselmi tudományokban mennyi ismerettel bírt, tekintete és magatartása (authoritas et gravitas) az ország minden vallásfelekezetiéinek tiszteletét mennyire megtudta nyerni, mily sokkal (quam multis Parasangis) multa felül az ő igazgatása hivatalbeli valamennyi elődését: kitetszik onnan, hogy őt némely idegenek, gyűlölködő célzással ugyan és nem illő, de őt nagyon kedvezőleg jellemző kifejezéssel, unitáriusok Istenének nevezték!

Egyénisége pedig egyike volt a legrokonszenvesebbeknek. Puritán jellem, — erős akarat, alázatos, szerény, meleg, minden szépért, jóért hevülő önfeláldozó szív s mindenek felett fáradhatlan munkaerő. Fejérvári Sámuel, kolozsvári unitárius pap így jellemezte a felette tartott beszédben: „Szent Pállal kész volt szolgálni mindenkinek; a címeket szívéből gyűlölte, mint pap és tanár hasonlíthatatlan volt munkabírásban és kötelességteljesítésben; az elsőt sohasem kerülte, az utóbbit mindég *szentnek* tartotta; mint pap és tanár óráit soha el nem mulasztotta, másra nem bízta, sőt gyakran betegen is istentiszteletet tartott, a szó- és tanszéken mintegy phoenixként mintegy megújult; gyakran elmondotta, hogy elpusztulna, ha tanítnia nem lehetne; őt az iskolától sem a reggeli öt óra (ekkor volt az ifjuság el-ő imája) sem zápor, sem sár sem semmi időviszontagság el nem tartóztatta; mint püspök százszemű Argushoz, Atlashegyhez hasonlított; annyit dolgozott, hogy gyakran mondotta: csoda, hogy nevét el nem felejtí; a vallás ellenségeivel szemben erős védőpaizs volt, szigorú, sőt kérlelhetetlen a feslett életű papok iránt, az ősi törvények és erkölcsök megtartója, a régi szokások tisztelője volt“.

De ne folytassuk tovább. A mi célunkra ennyit is elég tudni róla. Hiszem és reménylöm, akad férfiú hitsorsosai közt, a ki méltó emléket állít majd egyszer-akkor a derék nevének — s akkor ki fog tűnni, hogy *Szent-Ábrahámi Mihály* nemzeti művelődésünknek s irodalmunknak valóban egyik legkimagaslóbb alakja.

Meghalt 1758. márcz. 31, Hol nyugszik, senki sem tudja, mert sirköve eltűnt. Csak feliratát őrizték meg, s azt Foszto-

Kozma¹⁾ közli is. De igen, maradt még utána még egy más ereklje is, egy mellkép, melyet Thoroczkai József nevű tanítványa rajzolt tollal a „Systema Universae Theolog. Christ.“ cz. főmunkájának egyik példánya elejére. Ezt a mellképet a Keresztény Magvető I. k. 1861-ben közzé is tette. Az eredetit a tordai gym-názium könyvtára őrzi. Alája a következő vers van írva:

Transsilvana mihi vitae dedit ora vigorem
Grex, Schola, sacra animi cura fuere mei.
Dogmata de solo si Numine scire laboras
Scripta meae legito consule sera manus.

Nyissuk fel hát ezt a könyvét s lépünk be az ő hitének világába.

Dr. Masznyik Endre

---

¹⁾ Egyh. Történet. II. kötet 1279—1283 II.